

ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНИМ ДІЯННЯМ, ВЧИНЕНИМ ПРОТИ ДЕРЖАВИ-ПОПЕРЕДНИКА

THE ISSUE OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY AN INTERNATIONALLY WRONGFUL ACT COMMITTED AGAINST A PREDECESSOR STATE

Маїлунц К.Е., аспірантка кафедри міжнародного
та європейського права

Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті досліджується питання відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, вчиненим проти держави-попередника. Автор аналізує формування проектів статей про правонаступництво щодо відповідальності і намагається встановити, чи застосовуються і як принципи автоматичного правонаступництва і відсутність правонаступництва згідно з розробленими положеннями.

Підкреслюється, що проблема правонаступництва держав відноситься до числа найбільш спірних і суперечливих питань у міжнародно-правовій доктрині. На підставі аналізу практики держав, прецедентного права і наукових праць зроблено два попередніх висновки. По-перше, традиційна теза про неприпустимість правонаступництва в сучасній практиці заперечується. По-друге, це не означає протилежної тези про автоматичне правонаступництво в будь-якому контексті. Отже, можна зробити висновок про правонаступництво в певних випадках. Передачу або відсутність передачі прав, що впливають з відповідальності держав в конкретних випадках правонаступництва, необхідно доводити окремо в кожному конкретному випадку.

У цілому нині визнається, що правонаступництво країн не зачіпає право держави-попередника, яка продовжує існувати, вимагати відшкодування від держави-порушника за її діяння, вчинені до правонаступництва. Така вимога ґрунтується на загальнозастосовуваних нормах про відповідальність країн. У випадках об'єднання держава-наступник може вимагати відшкодування шкоди від міжнародно-протиправного діяння, вчиненого до моменту об'єднання проти будь-якої держави або держави, що об'єдналися або увійшли до складу іншої. Коли частини території держави відокремлюються та утворюють дві або кілька держав, а держава-попередник перестає існувати, одна або кілька держав-наступників можуть вимагати відшкодування від відповідальної держави. Такі вимоги та угоди повинні враховувати зв'язок між наслідками міжнародно-протиправного діяння та територією чи громадянами (національними особами) держави-наступника, справедливості частки та інші відповідні фактори.

Ключові слова: правонаступництво, відповідальність держав, кодифікація, держава- правонаступник, держава-попередник, Комісія міжнародного права ООН.

The article examines the issue of compensation for damage caused by internationally wrongful acts committed against the predecessor state. The author analyzes the formation of draft articles on legal succession and tries to establish whether the principles of automatic succession and the absence of succession are applied in accordance with the developed provisions.

It is emphasized that the problem of succession of states is one of the most controversial and controversial issues in international legal doctrine. Based on the analysis of the practice of states, case law and scientific works, two preliminary conclusions have been made. First, the traditional thesis of the inadmissibility of succession in modern practice is denied. Secondly, this does not mean that the opposite thesis about automatic succession is correct in any context. Therefore, it is possible to draw a conclusion about succession in certain cases. The transfer or absence of the transfer of rights arising from the responsibility of States in specific cases of succession must be proved separately in each case.

It is now generally accepted that the succession of countries does not affect the right of the predecessor State, which continues to exist, to seek redress from the offending State for its acts committed before the succession. This requirement is based on generally accepted rules on the responsibility of countries. In cases of unification, the successor State may claim damages from an internationally wrongful act committed prior to the unification against any State or States that have merged or become part of another. When parts of the territory of a State are separated and form two or more States and the predecessor State ceases to exist, one or more successor States may claim redress from the responsible State. Such requirements and agreements must take into account the relationship between the consequences of the offense and the territory or nationals (nationals) of the successor State, equity and other relevant factors.

The work of codifying the rules on the succession of responsibilities of the UN Commission on International Law should take into account the complex legal regime of responsibility of states for internationally wrongful acts, which differs from other regimes of succession.

Key words: succession, responsibility of states, codification, successor state, predecessor state, UN International Law Commission.

Постановка проблеми. Питання відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, яке було вчинено проти держави-попередника та збитки від якої не було відшкодовано державі-попереднику в повному обсязі до моменту правонаступництва держав, виникають, коли правонаступництво держав відбувається на боці потерпілої держави або потерпілих держав. Правила правонаступництва з цих питань багато в чому детерміновані категорією правонаступництва держав, що має місце в конкретній ситуації фактичного правонаступництва, а саме: чи продовжує існувати держава-попередник, проти якої вчинене протиправне з точки зору міжнародного права діяння, чи ні.

Звичайно, важлива різниця між питанням про правонаступництво щодо права на відшкодування та питанням про правонаступництво щодо зобов'язань, що випливають із відповідальності держав, полягає в тому, що право на відшкодування – це лише наслідок міжнародно-протиправного діяння відповідальної держави. Ця держава (та

її протиправне діяння) залишається тією самою і не зачіпається територіальними змінами, що тягнуть за собою правонаступництво держав [1, с. 312]. Крім того, на деякі вимоги може впливати застосування норми про національність (державну належність) вимог (стаття 44 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії) або норм, що стосуються множинності потерпілих держав (стаття 46 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії) [2].

Ступінь розробленості теми. Попри те, що правонаступництво держав не відноситься до нових сфер міжнародного права, проблема правонаступництва держав залишається однією з найбільш спірних і суперечливих тем у міжнародно-правовій доктрині. Незважаючи на те, що її дослідженням займалися багато вчених, до теперішнього часу не вироблено однакового підходу.

На відміну від зарубіжної доктрини міжнародного права досліджень проблем правонаступництва держав щодо міжнародно-правової відповідальності

у вітчизняній доктрині на цей момент відзначено не було. В українській науці міжнародного права питання правонаступництва досліджувалися в світлі становлення міжнародної правосуб'єктності незалежної України (В. О. Галан, Ю. О. Ноговіцина), зокрема щодо міжнародних договорів колишнього СРСР (А. Я. Мельник, О. Ю. Перевезенцев), що є цілком зрозуміло з урахуванням актуальності цієї теми для України. Не висвітлюються ця проблематика й в роботах, присвячених питанням відповідальності держави (С. С. Андрейченко, Ю. Ю. Блажевич, Л. Г. Гусейнов).

Метою цієї статті є розгляд правил щодо відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, яке було вчинено проти держави-попередника, які склали в міждержавній практиці, а також аналіз відповідних положень проєктів статей про правонаступництво щодо міжнародно-правової відповідальності, що розробляються Комісією міжнародного права ООН.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо загальні питання, пов'язані з правами потерпілої держави в контексті правонаступництва держав на стороні потерпілої держави, а потім ті аспекти цієї проблеми, які властиві конкретним категоріям правонаступництва держав – коли держава-попередник продовжує існувати після моменту правонаступництва держав та коли держава-попередник перестає існувати. Ця різниця була врахована Комісією міжнародного права ООН у проєктах статей про правонаступництво держав щодо договорів, прийнятих у першому читанні, однак у остаточному проєкті, який ліг в основу Віденської конвенції 1978 року, від нього було вирішено відмовитись. Проте у Віденській конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1978 року та у Статтях про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом держав 1999 року цю різницю було проведено з належним обґрунтуванням.

Зважаючи на той факт, що міжнародна правосуб'єктність держави-попередника, що продовжує існувати, зберігається, незважаючи на втрату частини території, і держава-наступник (або держави-наступники) з'являється поруч із цією державою (наприклад, відділення Пакистану від Індії 1947 року; відділення Бангладеш від Пакистану у 1971 році; утворення Південного Судану внаслідок відокремлення від Судану у 2011 році), проблеми, що виникають у першому випадку мають інший характер, ніж ті, що мають місце у другому випадку, коли держава-попередник перестає існувати, і в результаті з невіршеннями проблемами, що виникли внаслідок міжнародно-протиправного діяння проти держави-попередника, доводиться мати справу одному державі-наступнику або державам-наступникам.

Загалом визнається, що правонаступництво держав не торкається права держави-попередника, що продовжує існувати, вимагати відшкодування від держави-порушника за її діяння, вчинені до моменту правонаступництва держав. Така вимога ґрунтується на загальнозастосовуваних нормах щодо відповідальності держав. У принципі ця теза вірна. Однак вона не відповідає на всі питання, що виникають у ситуаціях, коли шкода, заподіяна протиправним діянням, зачіпає в основному або виключно частину території, яка після правонаступництва держав стала територією держави-наступника. Це може мати місце у випадках, коли шкода, заподіяна міжнародно-протиправним діянням проти держави-попередника, зачіпає осіб, які згодом стали громадянами держави-наступника, наприклад в результаті деколонізації, відділення частини території або передачі частини території (поступки території). Важко уявити собі можливість, що після дати правонаступництва держава-попередник, як і раніше, вимагатиме відшкодувати шкоду, заподіяну міжнародно-протиправним діянням населенню території, що увійшла до складу

держави-наступника, на тій підставі, що таке протиправне діяння відбулося до моменту правонаступництва держав.

І навпаки, у ситуаціях другого типу, коли держава-попередник, що стала жертвою міжнародно-протиправної дії іншої держави, припиняє своє існування, згідно з переважачою в доктрині міжнародного права думкою, право на відшкодування від держави-попередника до держави-наступника не передається. Відповідно до цієї точки зору держава-наступник або держави-наступники не можуть вимагати відшкодування шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням, яке було вчинено щодо держави-попередника до моменту правонаступництва. На думку П. Маланчука, правонаступництва (у сенсі автоматичного правонаступництва) щодо прав потерпілої держави чи зобов'язань держави-порушника немає [4, с. 169].

Результати застосування цих доктринальних підходів у ситуаціях, коли потерпіла держава продовжує існувати і коли ця держава припиняє існувати (у випадках об'єднання та поділу), помітно різняться.

Викладені доктринальні позиції ґрунтуються, головним чином, на ідеї про те, що право вимагати відшкодування шкоди належить як свого роду «особисте» право лише державі-попереднику. Це, здається, відповідає позитивістській доктрині, яка розглядала відповідальність держав як один із аспектів або здатність, тісно пов'язану з правосуб'єктністю держави-попередника, а не як комплекс прав та зобов'язань вторинного характеру [5, с. 109]. Саме цей підхід – у поєднанні із конститутивною концепцією визнання держави (як умови утворення держави) – призвів до формування теорії, яка рішуче заперечує будь-яку можливість покликання до відповідальності перед державою-наступником або покликання до відповідальності державою-наступником.

Випадки, коли держава-попередник продовжує існувати, включає випадки здобуття незалежності залежними територіями з утворенням нових незалежних держав (деколонізація), випадки передачі однією державою частини території іншій державі (відступлення території) та відділення частини території держави з утворенням нової держави (вихід) – «під такою територією розуміється територія держави, а не залежна територія, яка не була невід'ємною частиною держави-попередника. Відділення має також призвести до появи щонайменше однієї нової держави на території, яка раніше була частиною первісної держави. Ці два критерії дозволяють розрізнити [ці ситуації] та ситуації нових незалежних держав... або ситуації відокремлення частини території держави (або залежної території), яка, не утворюючи нової держави, приєднується до іншої вже існуючої держави» [5, para. 52].

Коли йдеться про відокремлення частини або частин території держави, аналіз практики держав повинен охоплювати як випадки держав, які продовжують існувати, так і випадки держави або держав, що утворились внаслідок відокремлення від цієї держави [1, с. 323]. В такій ситуації право держави-попередника вимагати відшкодування у держави, відповідальної за міжнародно-протиправне діяння, вчинене до правонаступництва, є загально-визнаним.

Прикладом, що ілюструє таке правило, є укладена в 1997 року між урядами Росії та Франції угода про відшкодування збитків у зв'язку з експропріацією боргових зобов'язань після Російської революції 1917 року. Хоча основним предметом угоди є позики та облигації, випущені чи гарантовані урядом Франції чи французьким особам урядом Російської імперії до 7 листопада 1917 року, вона поширюється і на вимоги щодо інтересів та активів, які знаходилися на територіях, що керувалися Російською імперією та урядами, що прийшли їй на зміну, і на які французька влада або французькі фізичні та юридичні особи були позбавлені прав власності або володіння. Хоча в Угоді прямо нічого не йдеться про будь-яку юридичну

відповідальність сторін, у пункті а) статті 2 згадуються також вимоги, пов'язані з інтервенцією та іншими ворожими діями західних держав, включаючи Францію, проти радянського уряду у період 1918-1922 років.

Цей приклад ілюструє ситуацію, коли врегулювання давніх претензій досягається через багато років після відокремлення великої кількості територій від Росії. В результаті розпаду СРСР у грудні 1991 року утворилося 11 нових держав, включаючи Азербайджан, Вірменію, Білорусь, Грузію, Казахстан, Киргизстан, Республіку Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та Україну. Таким чином Російська Федерація, яка фактично та юридично зберегла за собою правосуб'єктність СРСР, оголосивши себе його продовжувачем, постає як держава-попередник, що продовжує існувати після дати правонаступництва держав.

На відміну від вищенаведеного прикладу Росії, що ілюструє практику з точки зору держави, яка зберегла свою міжнародну правосуб'єктність, інші приклади ілюструють випадки, коли держави погодилися з тим, що державі-наступнику належить відшкодування, хоча б частково. У цих випадках практика також набуває форми угод.

Перший такий приклад стосується розподілу сум відшкодування, що належали до сплати Німеччиною у зв'язку з відділенням Пакистану від Індії 1947 року. Британський домініон Індія був стороною Угоди про репарації з Німеччини, про заснування Міжсоюзницького агентства з репарацій та реституцію монетарного золота 1946 року. Метою цієї угоди був справедливий розподіл між кількома потерпілими державами загальних активів, доступних як репарації від Німеччини [6]. Після здобуття Індією незалежності та розділу території колишнього домініону в 1947 році Пакистан розглядався як нова держава (державо-наступник), що відокремилася від Індії. У січні 1948 року уряди Індії та Пакистану домовилися про поділ частки відшкодування, належної Індії за Угодою 1946 року. Ця двостороння угода призвела до укладання додаткового протоколу до Угоди, і, таким чином, було визнано право Пакистану (нової держави) вимагати відшкодування від Німеччини [6]. Цей приклад показує, що і держава-продовжувач, і держава-наступник мали право на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок міжнародно-протиправних дій, що мали місце до моменту правонаступництва [1, с. 325].

Наступний приклад ілюструє випадки відшкодування у формі реституції у зв'язку із закінченням Другої світової війни. Після поразки Німеччини 1945 року Червона Армія переправила до Радянського Союзу багато творів мистецтва та культурні цінності. Частина цих предметів була повернена у 1950-х та 1960-х роках у період існування Німецької Демократичної Республіки – нової держави, створеної в результаті відокремлення від Німеччини вже після того, як ці витвори мистецтва та інші предмети були вивезені. Домовленість про повернення була досягнута у 1958 році, коли СРСР та Німецька Демократична Республіка підписали протокол про повернення деяких скарбів мистецтва, книг та архівів [1, с. 153-154, 325-326].

У разі відокремлення (виходу) держава-попередник продовжує нести відповідальність за власні міжнародно-протиправні дії проти інших держав. Протилежна ситуація виникає, коли внаслідок протиправного діяння, вчиненого іншою державою, шкода завдається території, яка перебуває під керуванням держави-попередника, і держава-попередник перебувають у становищі, відмінному від того, у якому перебуває держава-попередник у разі відділення. У практиці країн виявляються приклади ситуацій, коли нова держава-наступник мала можливість вимагати відшкодування за скоєні до правонаступництва протиправні дії, у яких було заподіяно шкоди її території, що була на момент скоєння таких діянь залежною територією.

Одним із таких прикладів є Справа про деякі фосфатні ділянки в Науру (1992 р.) [7, с. 240]. Науру пору-

шила у Міжнародному Суді справу у зв'язку зі спором про рекультивуацію деяких районів родовищ фосфатних руд, вироблених до здобуття Науру незалежності в 1968 року. Науру стверджувала, що Австралія порушила багато своїх зобов'язань за загальним міжнародним правом, включаючи своє «зобов'язання поважати право науруанського народу на постійний суверенітет над своїми природними багатствами і ресурсами» [7, с. 155-156]. Постановивши, що він має юрисдикцію розглядати цей спір, Суд тим самим опосередковано визнав право нової держави (Науру) висунути вимогу. Однак рішення по суті цієї справи винесено не було, оскільки сторони дійшли згоди, за якою Австралія здійснила добровільну виплату, тому сторони потім просили Суд припинити розгляд [8, с. 322].

До ситуацій, коли держава-попередник, якій завдано шкоди, перестає існувати, належать випадки об'єднання держав та поділу держав.

У випадках об'єднання держав розрізняють: а) злиття двох держав в одну державу, яка набуває своєї власної, нової міжнародної правосуб'єктності, відмінної від тієї, якою володіли держави, що об'єдналися, і б) включення однієї держави до складу іншої держави, яка зберігає свою міжнародну правосуб'єктність. Але в обох випадках щонайменше одна з держав-попередників втрачає свою міжнародну правосуб'єктність. В обох сценаріях об'єднана держава є державою-наступником, тоді як держави, що об'єдналися, або держава, що увійшла до складу іншої держави, – це держави-попередники. Слід додатково уточнити, що предметом розгляду в рамках цієї теми є лише міжнародно-протиправні дії, вчинені проти цих країн до об'єднання.

У літературі знаходить підтримку думка, що у випадках об'єднання держава-наступник може вимагати відшкодування шкоди від міжнародно-протиправного діяння, вчиненого до моменту об'єднання проти будь-якої з держав, що об'єдналися, або держави, що увійшла до складу іншої. Ця думка підкріплюється також прикладами із практики держав.

Добре відомим прикладом об'єднання є Об'єднана Арабська Республіка, створена в результаті злиття Єгипту та Сирії у 1958 році. Є як мінімум два приклади угод, досягнутих між цією новою державою (Об'єднаною Арабською Республікою) та Сполученим Королівством Великої Британії та Францією щодо взаємних претензій, що виникли у зв'язку з кризою навколо Суецького каналу у 1956 році. З погляду права нової держави на відшкодування варто зазначити, що Об'єднана Арабська Республіка пред'явила претензії з вимогою щодо компенсації від Сполученого Королівства Великої Британії та Франції за шкоду, заподіяну цими державами Єгипту – одній із двох держав-попередників під час Суецької кризи.

Серед випадків розподілу держав часто згадується поділ у 1961 році Об'єднаної Арабської Республіки, утвореної Єгиптом та Сирією у 1958 році, а також розпад двох союзних держав – Югославії у 1991-1992 роках та Чехословаччини у 1993 році. Є низка прикладів поділу держав, коли держави чи міжнародні судові органи приймали вимоги держави-наступника щодо відшкодування збитків, заподіяних міжнародно-протиправним діянням проти держави-попередника. Усі вони стосуються двох найбільш значних випадків розпаду держав у Європі 1990-х роках – Чехословаччини та Югославії.

У Справі Габчикове – Надьмарош Міжнародний Суд визначив, що до моменту правонаступництва Угорщина здійснила міжнародно-протиправне діяння та зобов'язана виплатити компенсацію Чехословаччині (державі-попереднику). Суд не вважав за необхідне прямо розглядати питання про правонаступництво щодо права на відшкодування збитків. Натомість Суд просто послався на другий пункт преамбули спеціальної угоди між Словаччиною та Угорщиною від 2 липня 1993 року. Він зробив висновок,

що «Словаччина таким чином ... може бути зобов'язана виплатити компенсацію не лише за свою власну протиправну поведінку, а й за протиправну поведінку Чехословаччини, і вона має право на компенсацію за збитки, завдані Чехословаччиною, так само як і нею внаслідок протиправної поведінки Угорщини» [9, с. 81].

Незважаючи на те, що в ній йдеться про наявність спеціальної угоди, значення цієї справи для цієї теми не слід заперечувати. По суті, ні Словаччина, ні Угорщина, судячи з усього, не визнавали принципу юридичного правонаступництва щодо зобов'язання щодо відшкодування та права на відшкодування. На це вказує позиція, зайнята Словаччиною у її меморандумі [9, с. 169]. Проте Суд дійшов висновку, встановивши також, що після поділу Чехословаччини Договір 1977 року між Угорщиною та Чехословаччиною про проект спільного будівництва «Габчиково – Надьмарош» продовжував діяти у відносинах між Угорщиною та Словаччиною. Примітно, що у Договорі, серед іншого, передбачено положення про компенсацію між сторонами.

Аналогічний висновок був зроблений Компенсаційною комісією ООН під час розгляду вимоги Чеської Республіки щодо відшкодування збитків, завданих Іраком чехословацькому посольству в Багдаді. Після розпаду Чехословаччини Міністерство закордонних справ Чехії представило вимогу про відшкодування збитків, завданих Іраком чехословацькому посольству в Багдаді під час війни в Затоці (1990-1991 рр.), тобто до моменту правонаступництва. Однак приміщення чехословацького посольства та резиденції посла у Багдаді стали майном Чеської Республіки.

Група уповноважених дійшла висновку, що Чеська Республіка була потерпілою державою тоді, коли було скоєно міжнародно-протиправне діяння, і рекомендувала присудити суму 4 733 дол. США (із загальної суми вимоги у розмірі 11 208 дол. США). Проте, виходячи з угоди між двома правонаступниками колишньої Чехословаччини, Чеську Республіку (державо-наступник) слід вважати «належним і єдиним заявником»: «Через угоди, укладені під час поділу, чехословацьке посольство та резиденція посольства в Багдаді стали

майном Чеської Республіки. Відповідно, хоча втрати, що охоплюються претензією, були заподіяні федеративній республіці, Чеська Республіка є відповідним і єдиним заявником щодо цих втрат» [10, с. 35]. Група не виключила, що можливість передачі такого права на відшкодування може бути обґрунтована.

У правовій аргументації, як видається, чітко відображені норми права про відповідальність держав, оскільки в ній Чеська Республіка не називається потерпілою державою (якою, звичайно, була держава-попередник – Чехословаччина). Однак поєднання факту правонаступництва держав та наявності угоди між державами-наступниками можна розглядати як спеціальний елемент, який уможливило передачу та/або спільне здійснення права вимагати встановлення відповідальності. Інакше кажучи, інші держави та міжнародні судові органи мають поважати угоди, укладені державами-наступниками між собою.

Наведені вище приклади підтверджують, що державо-наступники можуть заявляти вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок навіть тих міжнародно-протиправних діянь, які були вчинені до моменту правонаступництва, при цьому підкреслюється першорядне значення угод.

Висновки. У цілому нині визнається, що правонаступництво країн не зачіпає право держави-попередника, яка продовжує існувати, вимагати відшкодування від держави-порушника за її діяння, вчинені до правонаступництва. Така вимога ґрунтується на загальнозастосовуваних нормах про відповідальність країн. У випадках об'єднання держава-наступник може вимагати відшкодування шкоди від міжнародно-протиправного діяння, вчиненого до моменту об'єднання проти будь-якої держави або держави, що об'єдналися або увійшли до складу іншої. Коли частини території держави відокремлюються та утворюють дві або кілька держав, а держава-попередник перестає існувати, одна або кілька держав-наступників можуть вимагати відшкодування від відповідальної держави. Такі вимоги та угоди повинні враховувати зв'язок між наслідками міжнародно-протиправного діяння та територією чи громадянами (національними особами) держави-наступника, справедливі частки та інші відповідні фактори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dumberry P. *State Succession to International Responsibility*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2007. 520 p.
2. Статьи об ответственности государств за международно-противоправные деяния, 2001 г. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf.
3. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейккерстом. Харків: Консум, 2000. 592 с.
4. Czapliński W. *State Succession and State Responsibility*. *Canadian Yearbook of International Law*. 1990. Vol. 28. P. 339-359.
5. Mikulka V. Article 34 : succession d'Etats en cas de separation de parties d'un Etat. *La convention de Vienne de 1978 sur la succession d'États en matière de traités. Commentaire article par article et études thématiques*. Giovanni Distefano, Gloria Gaggioli, Aymeric Hêche. 1re edition. 2016. 2188 p.
6. Дополнительный протокол к Соглашению о репарациях с Германией, о создании союзного репарационного агентства и о реституции монетарного золота от 14 января 1946 года.
7. *Certain Phosphate Lands in Nauru (Nauru v. Australia)*, Preliminary Objections, Judgment, ICJ Reports 1992.
8. *Australia-Republic of Nauru: Settlement of the Case in the International Court of Justice concerning certain Phosphate Lands in Nauru*. [10 August 1993]. *International Legal Materials*. 1993. Vol. 32. P. 1471-1479.
9. *Gabckovo-Nagyamaros Project (Hungary/Slovakia)*, Counter-Memorial of the Slovak Republic, vol. I, 5 December 1994/
10. Доклад и рекомендации Группы уполномоченных по второй партии претензий F1, Совет управляющих ККООН (S/AC.26/1998/12). URL: https://digitallibrary.un.org/record/421738/files/S_2000_703-RU.pdf.